

DEVLETİN KÖKENLERİ VE DİJİTAL SÜREKLİLİĞİ: FETİH, MEŞRUIYET VE İKTİDARIN DİYALEKTİĞİ

Şinasi ÖZTÜRK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Türkiye

sinasiozt@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9393-7163>

<i>Atıf</i>	ÖZTÜRK, Ş. (2026). DEVLETİN KÖKENLERİ VE DİJİTAL SÜREKLİLİĞİ: FETİH, MEŞRUIYET VE İKTİDARIN DİYALEKTİĞİ. <i>İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 18(3), 445-476.
-------------	---

ÖZ

Bu çalışma, devletin tarihsel bir toplumsal organizasyon olarak ortaya çıkışını, disiplinler arası bir perspektifle ve temel dinamikleri üzerinden analiz etmektedir. Devletin insanlık tarihinin doğal veya kaçınılmaz bir parçası olduğu varsayımını reddeden makale, devleti, artı ürün yönetimi, yerleşik hayata geçiş ve sınıfsal farklılaşma gibi spesifik maddi koşulların ürünü olan bir “tarihsel kırılma” olarak ele almaktadır. Çalışmanın kuramsal merkezini, Franz Oppenheimer’in (1908/2005) devletin kökenini, göçebe ve yerleşik topluluklar arasındaki çatışmaya dayandığı “fetih kuramı” ve “siyasal araç” kavramı oluşturmaktadır. Aile, toplum sözleşmesi, Marksist sınıf ve dinsel meşruiyet kuramları ile Karl Wittfogel’in ekolojik-hidrolik analizi, bu siyasal araç omurgası karşısında sınanmakta ve her biri, devletin kuruluşundaki gasp ve tahakküm çekirdeğini açıklama gücü bakımından Oppenheimer’in altı aşamalı modeline tabi kılınarak değerlendirilmektedir. Ayrıca çalışma, devletin kalıcılığının yalnızca fiziksel şiddetle değil, Platon’un “soylu yalanı” ve Marcel Gauchet’nin (2000) dinsel meşruiyet analizlerinde görüldüğü üzere, ideolojik ve teolojik araçlarla inşa edilen “rıza” mekanizmaları sayesinde sağlandığını savunmaktadır. Makale, modern ulus-devletin kökeninde bu fetihçi ve korumacı yapıların izlerini sürerek, devletin hem bir “hizmet sağlayıcı” hem de bir “tahakküm aygıtı” olan hibrit niteliğine odaklanarak Oppenheimer’in teorisinin, Charles Tilly’nin devlet oluşum analizleri ile Shoshana Zuboff’un (2019) dijital

gözetim kapitalizmi eleştirileri çerçevesinde nasıl güncel ve açıklayıcı gücünü koruduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Devletin Kökeni, Franz Oppenheimer, Fetih Kuramı, Siyasal Araç, Dijital Tahakküm.*

THE ORIGINS OF THE STATE AND ITS DIGITAL CONTINUITY: THE DIALECTIC OF CONQUEST, LEGITIMACY, AND POWER

ABSTRACT

This study analyzes the emergence of the state as a historical social organization through an interdisciplinary lens, focusing on its core dynamics. Rejecting the assumption that the state is a natural or inevitable feature of human history, the paper reframes state formation as a “historical rupture,” a product of specific material conditions such as agricultural surplus, sedentarization, and social stratification. The theoretical core of the work is Franz Oppenheimer’s (1908/2005) “conquest theory” and his concept of the “political means,” which trace the origin of the state to the conflict between nomadic and sedentary communities. Within this framework, the family, social contract, Marxist class, and religious-legitimacy theories, as well as Karl Wittfogel’s hydraulic analysis, are tested against this backbone of the political means; each is assessed and subordinated to Oppenheimer’s six-stage model according to its capacity to explain the core of usurpation and domination at the state’s foundation. Furthermore, the paper argues that the state’s durability relies not merely on physical coercion but also on manufactured “consent,” achieved through ideological and theological instruments, from Plato’s “noble lie” to Marcel Gauchet’s (2000) analysis of religious legitimacy. Ultimately, by tracing the echoes of these ancient predatory and protective structures in the roots of the modern nation-state, the article reveals the hybrid nature of the state as both a “service provider” and an “apparatus of domination.” It also demonstrates the enduring relevance of Oppenheimer’s theory in understanding contemporary power structures, from Charles Tilly’s state-formation thesis to Shoshana Zuboff’s (2019) critiques of digital surveillance capitalism.

Keywords: *Origin of the State, Franz Oppenheimer, Conquest Theory, Political Means, Digital Domination.*

GİRİŞ

Siyasal düşünce tarihinde devlet, sıklıkla “ezeli ve ebedi” bir yapı olarak görülse de antropolojik ve sosyolojik veriler bu kurumun insanlık tarihinin tümünü kapsayan bir olgu olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Devlet, insan topluluklarının gelişiminde belirli bir aşamada, özel sosyo-ekonomik koşulların bir ürünü olarak ortaya çıkan tarihsel ve radikal bir kırılmadır. Erken devlet biçimlerinin ilk izlerine, yaygın olarak kabul edildiği üzere, yaklaşık olarak M.Ö. dördüncü binyıl dolaylarında Mezopotamya (Sümer) coğrafyasında rastlanır; bu organizasyonel sıçrama, avcı-toplayıcı toplulukların görece yatay ve eşitlikçi yapısından, hiyerarşik ve kurumsallaşmış bir iktidar odağına geçişi temsil eder (Scott, 2019). Bu geçiş, doğal bir evrimin kaçınılmaz sonucundan daha çok, sosyal ve politik dönüşümün belirtisidir.

Bu makalenin temel amacı, devletin ortaya çıkışını böyle bir “toplumsal kırılma” süreci olarak çözümlemek ve özellikle Franz Oppenheimer’in (1908/2005) özgün perspektifini merkeze alarak tartışmaktır. Oppenheimer, devletin doğuşunu, “ekonomik araçlar” (üretim ve mübadele) ile “siyasal araçlar” (gasp ve tahakküm) arasındaki radikal bir ayrıma dayandırır. Onun “fetih” ve “siyasal araç” kavramları çerçevesinde şu soruya yanıt aranacaktır: Devletin doğuşu, teknik bir yönetim ihtiyacından mı, yoksa bir grubun diğeri üzerinde kurduğu sistematik tahakküm ve sömürünün kurumsallaşmış sonucu mudur? Bu temel soru, makalenin kuramsal omurgasını oluşturmaktadır.

Çalışma, Oppenheimer’in fetih kuramını yalnızca tarihsel bir analiz olarak ele almakla kalmaz, aynı zamanda onun modern ve çağdaş siyaset sosyolojisi için taşıdığı açıklayıcı gücü ve süregelen geçerliliğini de ortaya koymayı hedefler. Diğer yandan Oppenheimer’in “siyasal araç” kavramı, Charles Tilly’nin (2001) modern devlet inşasını “örgütlü suç” mantığıyla ilişkilendiren analizine sağlam bir entelektüel zemin sunar. Benzer şekilde, Mancur Olson’un (1993) “yerleşik haydut” (stationary bandit) figürü, günümüz dijital gözetim kapitalizminin (Zuboff, 2019) “veri haraççılığı” pratiklerini anlamak için çarpıcı ve güçlü bir metafor olanağı sağlar.

Çalışma şu sırayı izlemektedir. İzleyen bölümde, devlet kavramının tanımlanmasındaki yöntemsel sorun ele alınmakta; geniş ile dar tanım ve siyaset felsefesi ile siyaset sosyolojisi arasındaki ayrımlar, çözümlemenin niçin tarihsel-sosyolojik bir zeminde yürütüldüğünü temellendirmek üzere

tartışılmaktadır. Ardından devletin kökenine ilişkin beş temel kuram; aile, kuvvet, sözleşme, ekonomi ve din, karşılaştırmalı olarak çözümlenmektedir. Bu çözümleme boyunca her bir yaklaşım, Oppenheimer'in siyasal araç kavramı karşısında konumlandırılarak fetih kuramının kuruluş anına yerleştirdiği gasp ve tahakküm çekirdeğini açıklama gücü bakımından değerlendirilmektedir. Bunu izleyen sentez bölümü, içsel evrim tezleri ile dışsal fetih tezini, artı ürün ile şiddetin kesiştiği eşikte birleştirerek devletin hibrit karakterine vurgu yapmaktadır. Çağdaş yansımalar başlığı ise bu omurgayı Tilly'nin örgütlü suç çözümlemesi ve Zuboff'un (2019) gözetim kapitalizmi eleştirisi üzerinden dijital sürekliliğe taşımaktadır. Sonuç bölümünde ise bulgular, devletin kökenindeki üretim ve şiddet diyalektiği ekseninde toparlanmaktadır.

Özetle bu makale, klasik bir teorinin, devletin kökenine ilişkin güncel ve geleceğe dönük tartışmalarla nasıl verimli ve aydınlatıcı bir diyaloga dönüştürülebileceğini tartışmayı amaçlamaktadır. İktidarın, fiziksel fetihden dijital gözetime evrilen biçimleri değişse de özünde yatan “kaynağa el koyma ve meşruiyet üretme” dinamiğinin sürekliliğini, Oppenheimer'in perspektifinden bakarak anlamaya çalışacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: TANIMLAMA SORUNU VE BİLİMSEL PERSPEKTİFLER

Devletin kökenini araştırırken karşılaşılan ilk ve belki de en temel metodolojik engel, devlet kavramının sınırlarının ne olduğudur. “Devlet nedir?” sorusuna verilecek yanıt, araştırmanın hangi tarihsel dönemi ve toplumsal formasyonu inceleyeceğini belirler. Literatürde bu konuda iki temel eksen üzerinden gelişen bir tartışma göze çarpmaktadır.

İlk olarak, geniş ve dar tanımlama ayrımı: Bazı sosyal bilimciler devleti, yöneten ve yönetilen arasındaki iktidar ilişkisine indirgeyerek ele alırlar. Bu minimal ve işlevselci bakış açısı benimsendiğinde, karmaşık şefflik yapıları bile “devletimsi” kabul edilerek, devletin izleri insanlık tarihinin çok daha erken dönemlerine taşınabilir. Ancak bu yaklaşım, modern devletin bürokrasi, hukuksal kişilik, sınırlı egemenlik ve şiddet tekelinin merkezileşmesi gibi özgün niteliklerini göz ardı etme veya bulanıklaştırma riskini taşır. Nitekim modern devleti tarihsel olarak ayırt eden bu nitelikler, Weber'in belirli bir toprak parçasında meşru fiziksel şiddet tekeli ve kişisel olmayan bürokratik yönetimi devletin kurucu ölçütleri sayan çözümlemesinde (Weber, 2017) ve Poggi'nin modern devleti süreklilik

taşıyan, kurallara bağlı bir idari aygıt ile egemenlik ve hukuksal kişilik temelinde tanımlayan sosyolojik portresinde (Poggi, 2014) belirgin biçimde kurumsallaştırılmıştır.

Bu geniş tanımın arkasında, siyasal antropolojinin toplumsal örgütlenmeyi bir karmaşıklık ölçeği üzerinde sıralayan tipolojileri durur. Elman Service (1962), siyasal bütünleşmeyi takım, kabile, şeflik ve devlet biçiminde dört aşamaya ayırır ve şefliği, merkezîleşmiş bir otoritenin ve yeniden dağıtım düzeneklerinin belirlediği, kabile ile devlet arasındaki bir ara biçim olarak konumlandırır. Devletin izlerini erken dönemlere taşıyan okuma, bu ara biçimi devletin bir öncülü olarak ele alır. Morton Fried (1967) ise gelişimi eşitlikçi, rütbeli ve tabakalı toplumlar üzerinden devlete bağlarken kritik bir eşiğe işaret eder: tabakalaşma düzeninin sürdürülmesi, akrabalık sisteminin kaynaklarını aşan, yaptırım gücüyle donatılmış bir iktidarı zorunlu kılar. Bu çalışmanın dar tanım tercihi de buradan beslenir; şeflik ya da rütbeli toplum henüz devlet değildir, çünkü devleti niteliksel olarak ayıran şey ölçeğin büyümesi değil, akrabalık bağlarının yerini kişisel olmayan ve zorlayıcı bir yaptırım tekelinin almasıdır. Dolayısıyla devlet, bir karmaşıklık derecesi değil, çalışmanın omurgasını oluşturan siyasal araçların kurumsallaştığı bir kırılma olarak ele alınmaktadır.

Diğer yandan, Munci Kapani (1988) gibi hukukçu ve siyaset bilimcilerin vurguladığı dar ve kurumsal tanımlama, devleti “istikrarlı bir siyasal örgüt ve kurumsallaşmış bir iktidar” olarak görür. Bu tanıma göre devlet, 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa’da feodalizmin çözülüşü ve kapitalizmin yükselişiyle birlikte biçimlenen, belirli toprak sınırları, merkezi bir bürokrasisi ve hukuksal bir kişiliği bulunan “Modern Ulus-Devlet”e işaret eder. Bu ayrım, devletin kökeni tartışmalarında hangi tarihsel formasyonu referans aldığımızı belirleyen kritik bir eşıktir ve araştırmanın kapsamını netleştirir.

İkinci olarak, “olan” ile “olması gereken” arasındaki ayrım, devlet kuramlarını incelerken Siyaset Felsefesi ile Siyaset Sosyolojisi/ Antropolojisi arasındaki yöntemsel farkı netleştirmeyi gerektirir.

Siyaset Felsefesi (Toplum Sözleşmecileri): Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau gibi düşünürler, devletin tarihsel gerçekliğinden çok, meşruiyetinin kaynağına odaklanırlar. “Doğa durumu”ndan çıkış için öngördükleri sözleşme, devletin neden var olması gerektiğini açıklayan normatif ve idealize edilmiş bir kurgudur. Burada soru, “Devlet nasıl

ortaya çıktı?” değil, “Meşru bir devlet hangi ilkeler üzerine kurulmalıdır?” şeklindedir.

Siyaset Sosyolojisi ve Antropolojisi ise devletin “ne olması gerektiği” ile değil, tarihsel süreçte somut olarak “nasıl oluştuğu” ile ilgilenir (Hall ve Ikenberry, 2000). Bu disiplinler, arkeolojik bulgular, yerleşik hayata geçiş, artı ürünün depolanması ve sınıfsal farklılaşma gibi ampirik gerçeklikler üzerinden devletin maddi dayanağını ortaya çıkarmaya çalışır (Scott, 2019). Onların sorusu daha tanımlayıcı ve açıklayıcıdır: “İktidar nasıl merkezileşti ve kurumsallaştı?”

Bu çalışma, temel olarak ikinci yaklaşımın, yani siyaset sosyolojisi ve antropolojisinin metodolojik çerçevesinden hareket edecektir. Amaç, devletin idealleştirilmiş bir modelini çizmek değil, onun tarihsel koşullar içinde, çatışma, sömürü ve meşruiyet inşası süreçleriyle nasıl biçimlendiğini anlamaya çalışmaktır. Bir sonraki bölümde, bu somut oluşum sürecini açıklamak üzere geliştirilmiş beş temel teorik yaklaşım, karşılaştırmalı bir analize tabi tutulacaktır.

DEVLETİN KÖKENİ: TEORİK YAKLAŞIMLARIN ANALİZİ

Devletin ortaya çıkışını açıklayan kuramlar, yalnızca tarihsel bir kronoloji sunmakla kalmaz; aynı zamanda devletin toplumsal işlevi, iktidarın kaynağı ve meşruiyetin temelleri konusundaki temel ontolojik varsayımları da belirler. Devletin bir "icat" mı yoksa "doğal bir evrimin sonucu" mu olduğu sorusu, siyasal düşünce tarihinin merkezinde yer alır. Bu soru, siyaset bilimi literatüründe beş ana kuramsal eksen üzerinden tartışılmaktadır: aile, kuvvet, sözleşme, ekonomi ve din.

Tablo 1, bu beş temel kuramın otorite kaynağı, devletin niteliği ve temsilciler açısından birbirlerinden ayrıştığı temel noktaları sistematik bir biçimde özetlemektedir. Bu tipoloji, takip eden detaylı analizler için bir yol haritası işlevi görecektir. Tabloda görüldüğü üzere devlet, doğal bir evrim (aile/din) ile yapay bir inşa (sözleşme/kuvvet) arasında farklı tanımlara konu olmaktadır. Ekonomik kuram ise bu ikiliye, maddi üretim ilişkilerini merkeze alan üçüncü bir yapısal boyut ekler. Bu kuramsal farklılaşmalar, aşağıda tarihsel ve sosyolojik bağlamlarıyla detaylandırılacaktır. İncelemeye, devletin organik ve doğal kökenlerini vurgulayan aile kuramı ile başlanmıştır.

Tablo 1.

Devletin Ortaya Çıkışı ile İlgili Temel Teorik Perspektiflerin Tipolojisi ve Karşılaştırılması

Kuramsal Yaklaşım	Temel Dayanak Noktası	Otoritenin Kaynağı	Devletin niteliği	Başlıca Temsilciler
Aile ve Kan Bağı	Biyolojik/ Sosyal Evrim	Baba / Aile Reisi	Organik bir uzantı	Aristoteles, H. Maine, L. H. Morgan
Kuvvet ve İstila (siyasal araç)	Şiddet ve Fetih	Askeri Güç / Galip	Baskı ve sömürü aygıtı (Siyasal Araç)	F. Oppenheimer, L. Gumplowicz, İbn-i Haldun
Toplum Sözleşmesi	Rasyonel Uzlaş	Bireysel Rıza	Yapay/ Mekanik bir araç	T. Hobbes, J. Locke, J.-J. Rousseau
Ekonomik (Sınıf)	Üretim İlişkileri	Mülkiyet Sahibi Sınıf	Sınıf tahakküm aracı	K. Marx, F. Engels, V. I. Lenin
Dinsel (Teokratik)	Metafizik İrade	Tanrı / Kutsal Atıf ve Sosyal Dayanışma (Asabiye)	İlahi bir zorunluluk	J.-B. Bossuet, İbn-i Haldun, Augustinus

(Kaynak: Yazar tarafından metin içerisinde tartışılan temel kaynaklardan derlenmiştir.)

Aile ve Kan Bağı Kuramı: Devletin Organik ve Doğal Kökeni

Siyaset bilimi literatüründe "Genetik Kuram" olarak da adlandırılan bu yaklaşım, devletin kökenini toplumsal yaşamın en küçük, mahrem ve temel birimi olan ailede arar. Bu bakış açısına göre devlet, dışarıdan dayatılan yapay bir sözleşmenin veya kaba kuvvetin rastlantısal bir ürünü olmaktan daha çok; ailenin zaman içerisinde hem niceliksel (nüfus artışı) hem de niteliksel (kurumsallaşma) olarak büyümesiyle ortaya çıkan "makro ölçekteki bir projeksiyonu"dur. Kuramın temel ontolojik varsayımı, aile içi hiyerarşinin ve "baba/reis" otoritesinin, toplumsal karmaşıklığın artmasıyla birlikte doğal bir evrimle "hükümdar" veya "siyasal otoriteye" dönüştüğüdür.

Klasik Felsefi Temel: Aristotelesçi Teleolojik Evrim Modeli

Klasik siyaset felsefesinin kurucusu Aristoteles, *Politika* adlı eserinde devletin oluşumunu teleolojik (amaçsal) ve doğal bir süreç olarak

temellendirir. Aristoteles'e göre devlet, insan doğasının nihai bir gereğidir; çünkü insan ancak bir siyasal topluluk içinde tam bir yetkinliğe ve erdemli bir yaşama ulaşabilen "siyasal bir hayvan"dır (zoon politikon). Bu evrimsel süreç, bir hiyerarşi izleyen şu üç aşamadan geçer (Aristoteles, 2014, s. 1-12):

1. Aile (Oikos): İnsanın günlük biyolojik ihtiyaçlarının (beslenme, üreme) karşılandığı, sevgi ve itaat temelli ilk doğal topluluktur. Burada otorite, babanın çocukları ve eşi üzerindeki doğal üstünlüğüne dayanır.
2. Köy ve Kabile (Kome): Birkaç ailenin bir araya gelmesiyle oluşan, sadece anlık değil, daha geniş ve sürekliliği olan ihtiyaçları karşılayan ara yapıdır.
3. Şehir Devleti (Polis): Tam bir "kendi kendine yeterlilik" (autarkeia) ve en yüksek iyiye ulaşma düzeyidir. Aristoteles için Polis, ailenin niteliksel olarak gelişmiş en üst formudur. Devlet, ailenin sadece büyümesi değil, insanın ahlaki potansiyelinin kamusal alanda tamamlanmasıdır.

Hukuki ve Antropolojik Perspektifler: Otoritenin Kaynağı Tartışması
Kuram, toplumsal otoritenin kaynağına ve soyun takibine göre iki temele dayanmaktadır:

Ataerkil Yaklaşım (Sir Henry Maine): Maine, *Ancient Law* (1861) adlı eserinde, kadim toplumların temel biriminin birey değil, aile olduğunu ileri sürer. Maine'e göre arkaik hukuk, aile reisi olan babanın (Pater Familias) mutlak ve kutsal otoritesi (patria potestas) üzerine inşa edilmiştir. Maine'e göre devlet, bu aile içi otoritenin zamanla siyasallaşmış hali olarak ele alır. Maine'in yaygın olarak bilinen teziyle, toplumsal gelişim "statüden sözleşmeye" doğru ilerlerken, aile reisi otoritesini devlet aygıtına devreder; ancak devletin çekirdeğinde hala babalık otoritesinin izleri mevcuttur (Maine, 1861).

Anaerkil Yaklaşım (Lewis Henry Morgan): Morgan, Maine'in aksine ilk toplumsal örgütlenmelerin anaerkil (matrilineal) olduğunu, soyun anne üzerinden yürüdüğünü iddia eder. *Ancient Society* (1877) çalışmasında Morgan, mülkiyetin ve zenginliğin ortaya çıkışının, mirasın babadan oğula geçme gerekliliğini doğurduğunu ve bunun da otoriteyi erkek figürüne kaydırıldığını savunur. Morgan'a göre mülkiyetin doğuşu, modern devletin çekirdeğini oluşturan Ataerkil yapıya geçişi tetikleyen temel dinamiktir (Morgan, 1986).

Aile kuramına yöneltlen en güçlü itirazlar, devletin aileyi sürdüren değil tasfiye eden bir yapı olduğunu gösteren iki farklı alandan gelir. Friedrich Engels, devletin aile bağlarını pekiştirmek yerine onları çözerek kurulduğunu; toplumsal sadakatin kan bağından koparılıp toprak bağına aktarılmasının, akrabalık hukukunun yerine sınıfsal tahakkümü koyan bir aygıtın ortaya çıkması anlamına geldiğini savunur (Engels, 2012). Pierre Clastres antropolojik düzlemde daha da ileri gider; aile içi ilişkiler duygusal, statüye dayalı ve mahremken devlet kişisel olmayan, soyut ve bürokratik bir şiddet tekeldir. Bu nedenle devlet, akrabalığın yetersiz kaldığı bir boşluktan daha çok, akrabalığın bilinçle bastırıldığı bir kopuş anında başlayan mekanik bir örgütlenmedir (Clastres, 1991).

Bu iki itiraz, kuramın açıklayıcı sınırını netleştirir. Aile yaklaşımı devletin duygusal ve tarihsel köklerini aydınlatsa da kurumsal şiddeti ve sınıfsal tahakkümü, yani iktidarın asimetrik ve zorlayıcı çekirdeğini kavrayamaz. Bu boşluk, devleti içsel bir büyümenin değil dışsal bir el koymanın ürünü olarak ele alan yaklaşımı öne çıkarır. Engels'in kan bağından toprak bağına geçiş tezi ile Clastres'in kopuş vurgusu, devletin kuruluş anına bir gasp ve tahakküm ilişkisi yerleştirdikleri ölçüde, çalışmanın omurgasını oluşturan Oppenheimer'ın siyasal araç kavramına zemin hazırlar; aile, iktidarın doğal sürekliliğini değil, siyasal araçların devreye girmesi ile birlikte kırılan bir eşiği temsil eder.

Çatışma ve Tahakkümün Kurumsallaşması: Kuvvet ve İstila Kuramı

Devletin kökenini aile gibi "doğal" bir evrimde veya toplum sözleşmesi gibi "rasyonel" bir uzlaşıda değil; çıplak güç, fetih, boyun eğdirme ve sistematik sömürde arayan bu yaklaşım, siyaset sosyolojisinde "Çatışmacı Okul" olarak adlandırılır. Bu kurama göre devlet, toplumun ortak iyiliği için ortaya çıkmış bir organizasyon değildir. Bir grubun (savaşçı kabileler, etnik yapılar veya askeri sınıflar) diğerleri üzerinde kurduğu şiddet tabanlı egemenliği kalıcı ve meşru kılmak için inşa ettiği bir "baskı aygıtı"dır. Buradaki temel dinamiği, Franz Oppenheimer'ın formüle ettiği "ekonomik" ile "siyasal" araçlar arasındaki keskin ayrımı en iyi şekilde açıklar.

Franz Oppenheimer ve "Siyasal Araç" Sosyolojisi

Franz Oppenheimer'ın 1908'de yayımlanan *Der Staat* (Devlet) adlı eseri, modern sosyolojik düşüncenin en radikal ve etkili metinlerinden biridir. Oppenheimer, devleti sınıflar üstü bir hakem veya doğal bir sözleşme olarak gören klasik yaklaşımları reddeder ve siyasal iktidarın çıplak ve

tarihsel bir güç mücadelesine dayandığını savunur. Onun “fetih” ve “zorlama” üzerine kurulu bu analizi, Max Weber’in “devletin belirli bir toprak parçasında fiziksel şiddet tekeli meşru olarak elinde bulunduran topluluk” şeklindeki tanımıyla doğrudan bir etki ilişkisi kurmaksızın, kavramsal düzeyde belirgin bir yakınlık taşır ve her iki yaklaşım da devletin çekirdeğine meşrulaştırılmış bir zor ilişkisini yerleştirir.

Oppenheimer’in bu çözümlemesi yalıtık bir girişim değil; on dokuzuncu yüzyıl sonu sosyolojisinde devleti grup çatışması ve fetih üzerinden okuyan daha geniş bir geleneğin parçasıdır. Kuram, doğrudan Ludwig Gumplowicz’in “sosyolojik devlet kuramı” üzerine inşa olmuş; benzer bir fetihçi devlet anlayışını paylaşan klasik liberal düşünürlerle çatışmacı sosyolojinin temsilcilerini aynı eksen de buluşturmuştur (Keim, 2022). Bu liberal entelektüel miras, savaş arası dönemde Amerikan liberteryanizmini, özellikle Albert Jay Nock’ın devleti örgütlü el koymayla özdeşleştiren çizgisini de etkilemiş; çağdaş ikincil literatür ise Oppenheimer’ı, fetih kuramını siyasal antropoloji ve hukuk sosyolojisi içinde yeniden gündeme getiren bir başlangıç noktası olarak değerlendirmektedir (Keim, 2022). Bu konumlandırma, onu salt bir liberal iktisatçı ya da yalnızca bir çatışma kuramcısı olarak okumanın eksikliğini gösterir; özgünlüğü, ekonomik araç ile siyasal araç ayrımını her iki geleneğin de başvurabileceği ortak bir çözümleme zeminine dönüştürmesinde yatar.

Oppenheimer’ın kuramının temelinde, insanın ihtiyaçlarını karşılama yöntemlerine dair yaptığı keskin bir dikotomi yatar. Ona göre ihtiyaçların karşılanması için iki temel yol vardır: Çalışma ve gasp. Kendi emeğiyle üretmek ve takas etmek “ekonomik araçlar” iken; başkasının emeğine karşılıksız olarak zorla el koymak “siyasal araçlar”dır (2005).

Bu ayrım, devletin ontolojik başlangıcını tanımlar. Oppenheimer’a göre devlet, ekonomik araçların değil, siyasal araçların kurumsallaşmış formudur. Devlet, ekonomik bir gelişimin doğal sonucu olmaktan daha çok ekonomik araçların (üretim/takas) karşısında yer alan siyasal araçların (tahakküm/gasp) galip gelerek kurumsallaşmış halidir. Bu iki zıt toplumsal eylem biçimi arasındaki temel farklar Tablo 2’de sistematik hale getirilmiştir.

Tablo 2.

Oppenheimer'in Sosyolojik Devlet Analizinde Ekonomik ve Siyasal Araç Dikotomisi

Özellik	Ekonomik Araçlar (Çalışma ve Takas)	Siyasal Araçlar (Gasp ve Tahakküm)
Eylem Biçimi	Üretim, ticaret ve gönüllü mübadele.	Yağma, fetih ve zorla el koyma.
Toplumsal Birim	Aile, zanaatkâr, tüccar ve çiftçi.	Savaşçı kabileler, göçebeler ve fatihler.
İlişki Biçimi	Karşılıklı rıza ve eşdeğerlerin takası.	Asimetrik güç ve boyun eğdirme.
Devletle Bağı	Sivil toplumu ve piyasayı oluşturur.	Devletin kurucu iradesini oluşturur.

(Kaynak: Oppenheimer (2005) ve Şenel (1982) temel alınarak yazar tarafından düzenlenmiştir)

Tablo 2'de görüldüğü üzere, devletin kurucu iradesini oluşturan “siyasal araçlar”, barışçıl bir mübadeleden daha çok asimetrik bir güç ilişkisine dayanmaktadır. Bu durum, Oppenheimer’ın devlet analizini geleneksel “toplum sözleşmesi” kuramlarından ayıran en keskin sınırdır.

Oppenheimer, devletin tarihsel çekirdeğini, göçebe çobanlı kabilelerin yerleşik tarım topluluklarını istila etmesiyle oluşan bir süreçte görür. Başlangıçta öldürme ve yağma üzerine kurulu olan bu asimetrik ilişki, galip gelenlerin yağmanın sürekliliğini sağlamak adına vergi sistemine geçmesiyle bir tebaalık ilişkisine dönüşür. Bu çerçevede devlet, ontolojik olarak “yerleşik hayata geçmiş bir yağmacı” mantığıyla tarih sahnesine çıkmıştır. Oppenheimer’ın bu kuramsal ayrımı, aşağıda tartışılacak olan altı aşamalı devlet oluşum modelinin de kavramsal temelini oluşturur.

Oppenheimer, bu fetih çekirdeğinin kurumsal bir devlete dönüşümünü; saf yağmadan düzenli haraca, oradan koruma karşılığı vergiye ve nihayet hukukla meşrulaştırılmış bir egemenliğe uzanan altı aşamalı bir dizilim üzerinden çözümler (Oppenheimer, 2005; Şenel, 1982). Bu dizilimin aşama aşama ayrıntılı dökümü ve tablolatırılmış görünümü, çalışmanın ilerleyen “Siyasal Yol ve Fetih” bölümünde (Tablo 3) ele alınmaktadır. Modelin değeri, katı ve evrensel bir basamak sırası dayatmasında değil; devletin kuruluşundaki gasp çekirdeğinin nasıl adım adım meşru bir egemenliğe dönüştüğünü görünür kılmasında yatar.

Ludwig Gumplowicz ve Sosyolojik Realizm: Grup Çatışması

Ludwig Gumplowicz, Oppenheimer'dan önce devleti bireylerin iradesinden bağımsız kolektif grupların (etnik yapılar, klanlar) amansız mücadelesinin ürünü olarak görmüştü. Ona göre devlet homojen bir toplumun içinden daha çok fatihler ile mağluplar gibi farklı iki grubun çatışmasından doğar. Bu çerçevede hukuk da adaleti tecelli ettiren tarafsız bir düzenek değil, galip gelenin iradesini ve kurduğu eşitsiz hiyerarşiyi koruyan bir zırhtır (Gumplowicz, 1885). Gumplowicz'in grup çatışmasına yaptığı bu vurgu, Oppenheimer'ın fetih kuramının doğrudan öncülünü oluşturur.

Bu çizginin analitik özü, devletin ontolojik temelinde şiddetin rasyonalizasyonunun yattığı savıdır. Buna göre toplumsal sınıflar başlangıçta askeri kökenlidir. Tarihin ilk üst sınıfı fatihler, ilk alt sınıfı ise boyun eğdirilenlerdir. Devlet, bu eşitsizliği kalıcılaştırırken ganimeti kamu gelirine, zorbalığı kamu otoritesine çeviren bir merkez gibi işler. Hukuk ise fiilî şiddeti (de facto) yasal bir otoriteye (de jure) dönüştürerek yönetilenlerin zihninde bir itaat alışkanlığı üretir. Oppenheimer'ın siyasal araç kavramının kurumsallaşması da budur; el koyma, süreklilik kazandıkça kendini vergi, düzen ve hukuk diliyle yeniden tanımlar.

Bu noktada kuvvet kuramı, Engels'in devlet çözümlemesiyle güçlü bir kesişim gösterir. Engels (2012) için devlet, toplumun içinde çözilemeyen uzlaşmaz sınıf çelişkilerinin ürünüdür. Oppenheimer ve Gumplowicz ise aynı tahakkümü dışsal bir fetihle açıklar. İki yaklaşım, çatışmanın kaynağında ayrışsa da devletin özünde bir egemenlik ve sömürü aygıtı olduğu yargısında birleşir. Böylece kuvvet kuramı, devletin şiddet temelli doğuşunu ön plana çıkartır. Ancak, iktidarın yalnızca zorbalıkla kalıcı olamayacağı, insanların itaatlerini neden meşru gördükleri sorusu, çözümlemeyi rızayı merkeze alan toplum sözleşmesi geleneğine taşır.

Rasyonel İrade ve Meşruiyetin İnşası: Toplum Sözleşmesi Kuramı

Toplum sözleşmesi kuramı, devletin kökenini ne biyolojik bir zorunlulukta (aile) ne de kaba kuvvette (istila) arar. Bu yaklaşım, devletin insanların bilinçli iradeleriyle, bir uzlaşma ve rasyonel bir sözleşme sonucunda kurulduğunu savunan "iradeci" (voluntarist) bir modeldir. Siyasi otoritenin meşruiyetini "yönetilenlerin rızasına" dayandırarak, iktidarın tanrısal veya geleneksel kaynaklarını sarsmış ve modern demokrasilerin, anayasacılığın ve birey haklarının düşünsel temellerini atmıştır.

Kuramsal Metodoloji: Doğa Durumundan Siyasal Topluma Geçiş

Sözleşmeci düşünürlerin ortak yöntemi, devletin henüz var olmadığı varsayımsal ve mantıksal bir süreç olan "doğa durumu" tanımlamasıdır. Bu soyutlama, insanların neden bir otoriteye ihtiyaç duyduklarını ve bu otoriteyi kurarken hangi haklarından feragat ettiklerini açıklamak için kullanılır. Ancak sözleşmenin içeriği ve ortaya çıkan devletin niteliği konusunda üç temel isim radikal biçimde ayrışır:

Thomas Hobbes ve Mutlakiyetçi Egemenlik: Leviathan (1651) adlı eserinde Hobbes, doğa durumunu "herkesin herkesle savaşı" (bellum omnium contra omnes) olarak tanımlar. İnsanların bencil ve rekabetçi doğası nedeniyle bu durum, sürekli bir ölüm korkusu ve kaos ortamıdır. İnsanlar, hayatta kalabilmek için tüm haklarını (yaşama hakkı hariç) geri dönülemez bir biçimde egemen bir güce, Leviathan'a devrederler. Hobbes'ta devlet, güvenliği sağlamak adına mutlak ve bölünemez bir otoriteye sahip olan yapay bir varlıktır (Hobbes, 2007).

John Locke ve Liberal Hukuk Devleti: Locke Hükümet Üzerine İkinci İnceleme (1689) eserinde, doğa durumunun belli oranda barışçıl ve rasyonel olduğunu, ancak mülkiyet haklarını (hayat, özgürlük, mülkiyet) koruyacak tarafsız bir hakemin/yargıcın eksik olduğunu belirtir. Locke'a göre insanlar sadece "kendi davasının yargıcı olma" ve "cezalandırma" yetkisini devlete devrederler. Devletin temel görevi bireysel hakları korumaktır; eğer devlet bu sınırları aşar ve tiranlaşırsa, halkın meşru "direnme hakkı" doğar (Locke, 2004).

Jean-Jacques Rousseau ve Doğrudan Halk Egemenliği: Rousseau Toplum Sözleşmesi (1762) eserinde, mülkiyetin ortaya çıkışıyla bozulan toplumsal eşitliği onarmak için "genel irade" kavramını önerir. Rousseau'da sözleşme, bireylerin kendi aralarında yaptığı ve egemenliğin temsil edilemez bir biçimde doğrudan halka ait olduğu bir ortaklıktır. Birey, topluluğa katılarak aslında kendi koyduğu yasalara itaat etmiş olur ve böylece özgürlüğünü korur (Rousseau, 2006).

Sözleşmeci paradigma, siyaset düşüncesinde üç temel dönüşümü temsil eder. İlki devletin yapaylığıdır; devlet artık organik bir büyüme ya da tanrısal bir ihsan değil, insan aklının ürünü olan mekanik bir araç olarak kabul edilir ve bu, siyasal otoritenin kutsallığını sarsan bir sekülerleşme adımıdır. İkincisi meşruiyetin yön değiştirmesidir; otoritenin kaynağı hükümdarın soyu veya Tanrı'nın inayeti değil, özgür bireylerin aşağıdan

yukarıya verdiği rızadır ve buradan yönetilenlerin onayı olmadan yönetim olmaz ilkesi doğar. Üçüncüsü ise toplumun temel biriminin cemaat veya aile değil, hakları kendinden menkul atomik birey olarak tanımlanmasıdır. Böylelikle devlet, bu bireyin önceden sahip olduğu doğal hakları korumak için var olan ikincil ve işlevsel bir yapıya indirgenir.

Ne var ki bu kazanımların tümü normatif bir kurgu üzerine inşa edilmiştir. Sözleşmenin merkezine yerleştirdiği rıza, çalışmanın omurgası açısından devletin kökeninde değil sonucunda yer alır; Oppenheimer'ın bakış açısı ile rıza, kuruluş anındaki gasbı maskeleyen ve onu tahakkümden meşruiyete taşıyan sonradan üretilmiş bir katmandır. Sözleşmecî model, fethin ve eşitsiz mülkiyet ilişkilerinin tarihsel gerçekliğini soyutlayarak siyasal aracın izlerini idealize edilmiş bir uzlaşının altında gizler. Bu idealleştirmenin tarihsel dayanaksızlığı, kuramı izleyen ampirik eleştirilerin de çıkış noktasıdır.

Tarihsel ve Epistemolojik Eleştiriler: Hume ve Tarihçi Okul

Sözleşmecî mantık, 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren tarihsel gerçeklikten uzak olduğu gerekçesiyle yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.

David Hume, Orijinal Sözleşme Üzerine (1748) makalesinde, tarihte insanların bir araya gelip böyle bir sözleşme imzaladığına dair hiçbir ampirik kanıt bulunmadığını savunmuştur. Hume'a göre devlet, rasyonel bir planın ürünü değil; fetihlerin, tarihsel rastlantıların, zamanla kemikleşen sadakat duygularının ve "itaat alışkanlığının" evrimsel bir sonucudur (Hume, 2017).

Benzer şekilde hukukçu Friedrich von Savigny, devletin bir "kâğıt üzerindeki sözleşme" ile değil, milletin ruhundan (Volksgeist) süzülerek gelen tarihsel bir süreçle oluştuğunu iddia etmiştir.

Sözleşmecî model, devleti bireysel rızaya dayalı meşru bir araç olarak kurgular. Ancak, bu idealize edilmiş anlatının tarihsel ve maddi gerçeklikle ne ölçüde örtüştüğü sorgulanmaya açıktır. Özellikle eşitsiz mülkiyet ilişkilerinin devleti nasıl şekillendirdiği ve sınıfsal tahakkümü nasıl meşrulaştırdığı sorusu, bizi daha yapısal ve materyalist bir analize, yani Marksist yaklaşıma yönlendirir.

Üretim İlişkileri ve Sınıf Tahakkümü: Marksist Yaklaşım

Ekonomik kuram veya genel kabul gören adıyla Marksist yaklaşım, devleti

ne doğal bir evrimin sonucu (aile kuramı), ne rasyonel bir uzlaşma (toplum sözleşmesi), ne de sadece dışsal bir fetih (kuvvet kuramı) ürünü olarak görür. Bu bakış açısında devlet, toplumun maddi üretim temelinde oluşan yapısal değişimlerin zorunlu bir sonucu; yani uzlaşmaz sınıf çelişkilerinin tarihsel bir ürünüdür. Devlet, sınıflar üstü bir hakem değil, egemen sınıfın çıkarlarını koruyan ve sömürüyü kurumsallaştıran bir "üst yapı" kurumudur.

Maddi Koşullar ve Artı Ürün: Devletin Doğuş Dinamiği

Friedrich Engels'in klasikleşmiş eseri *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884), devletin ortaya çıkışını üretim araçlarındaki gelişmeye ve onun yarattığı toplumsal dönüşüme bağlar. Bu tarihsel materyalist analize göre süreç şu diyalektik aşamalardan geçer (Engels, 2012):

1. İlkel Komünizm ve Devletsiz Toplum: Üretimin sadece hayatta kalmaya yettiği, "artı ürünün" ve dolayısıyla özel mülkiyetin olmadığı aşamada devlet yoktur. Toplum, kan bağına dayalı demokratik klanlar aracılığıyla kendini yönetir.
2. Üretici Güçlerin Gelişimi ve Yarıma: Sabanın icadı, hayvancılığın gelişimi ve iş bölümü, insanların kendi ihtiyaçlarından fazlasını yani "artı ürün" üretmelerine olanak tanımıştır. Bu artı ürüne bir kesimin el koymasıyla toplumsal işleyiş "özel mülkiyet" ve "sınıf ayrışması" temelinde ikiye bölünmüştür.
3. Devletin Ortaya Çıkışı: Toplum, çıkarları birbirine tamamen zıt iki sınıfa bölündüğünde (sömürenler ve sömürülenler), bu sınıfların birbirini yok etmesini engellemek ve mevcut eşitsiz düzeni korumak için bir mekanizmaya ihtiyaç duyulmuştur. Devlet, bu çatışmanın ortasında, ancak mülk sahibi sınıfın lehine doğmuş bir "üst yapı" kurumu olarak ortaya çıkmıştır.

Devletin İşlevi: "Baskı Aygıtı" ve "İdeolojik Hegemonya"

Marksist literatürde devletin mahiyeti ve işleyişi iki temel boyutta analiz edilir; biri doğrudan zora, diğeri ise rızaya dayanır.

Doğrudan Baskı Aygıtı: Lenin, *Devlet ve Devrim* adlı eserinde devleti, "bir sınıfın diğerini ezmesi için kullanılan özel bir baskı gücü" olarak tanımlar. Polis, ordu, hapishaneler ve mahkemeler, mülksüz sınıfların isyanını bastırmak ve sermaye birikimini güvence altına almak için var olan kurumlardır (Lenin, 2016).

İdeolojik ve Kültürel Tahakküm (Hegemonya): Antonio Gramsci, devletin sadece zor kullanarak değil, "rıza" üreterek de ayakta kaldığını belirtir. Gramsci'ye göre devlet, sivil toplumla birlikte "hegemonya" kurar. Eğitim, din, medya ve kültür aracılığıyla egemen sınıfın çıkarları, tüm toplumun ortak çıkarı ve doğal düzeniymiş gibi sunulur. Bu sayede yönetilenler, tahakkümü sorgulamadan veya rıza göstererek kabul ederler (Gramsci, 2014). Kısaca devletin baskı aygıtları yanında devletin ideolojik aygıtları da bulunmaktadır.

Marksist kuramın akademik tartışmaya en özgün katkılarından biri, devletin görece özerkliği sorunudur. Nicos Poulantzas gibi düşünürler, modern devletin zaman zaman tekil sermayedarların veya kısa vadeli sınıf çıkarlarının ötesine geçebildiğini; sosyal haklar ya da çevre yasaları gibi düzenlemelerle bunu yapabildiğini belirtir. Ancak bu özerklik, kapitalist sistemin uzun vadeli bekasını ve istikrarını korumaya dönük bir manevra alanından ibarettir; devletin sınıflar üstü bir hakem olduğu yanılsamasını üretse de özünde sistemin muhafızı olma niteliği değişmez (Poulantzas, 2006). Kuramın bir başka ayırt edici yanı, devleti ebedi bir kurum saymamasıdır; sınıfların ve özel mülkiyetin çözüleceği aşamada toplumu baskı altında tutma ihtiyacı da kalmayacağından devletin sönümleneceği öngörülür (Marx ve Engels, 2014).

Marksist yaklaşım, devletin sınıfsal karakterini ve maddi temellerini öne çıkararak Oppenheimer'ın çözümlemesini dışlamaz, hatta ona içsel bir tamamlayıcı sunar. Oppenheimer tahakkümü dışsal bir fetihle açıklarken, Marksist kuram aynı egemenlik aygıtının toplumun kendi üretim ilişkileri içinden, artı ürüne el konmasıyla doğduğunu gösterir. Her iki çizgi de devleti tarafsız bir hakem değil, gaspı kurumsallaştıran bir yapı olarak okuduğunda omurgada buluşur. Dahası bu yaklaşım, sözleşmecî modelin idealize ettiği devletin arka planındaki maddi eşitsizlikleri nasıl gizlediğini açığa çıkarır. Yine de iktidarın kaynağı her zaman maddi üretim ilişkileriyle sınırlı kalmamış; metafizik ve kutsal atıflar da siyasal otoriteyi besleyen güçlü bir meşruiyet kaynağı olmuştur. Bu da çözümlemeyi, devletin kökenine ilişkin son perspektife, Dinsel ve Teokratik Kurama taşır.

Metafizik Kaynaklar ve Kutsal Otorite: Dinsel ve Teokratik Kuram

Modern öncesi toplumların ezici çoğunluğunda kabul gören bu kuram, devletin kökenini ve siyasal iktidarın kaynağını insani iradeye, kan bağına veya ekonomik süreçlere değil; doğrudan ya da dolaylı olarak aşkın bir

kaynağa, genellikle Tanrı'ya dayandırır. Bu perspektife göre devlet, tanrısal iradenin yeryüzündeki bir yansıması, evrensel düzenin bir parçası veya insanların dünyevi sınavlarını düzenlemek için “vahyedilmiş” bir zorunluluktur. İktidar, kutsalla olan bu bağı sayesinde tartışılmaz bir meşruiyet kazanır.

İktidarın İlahi Kaynağı: Teokrasinin Biçimleri

Teokratik yaklaşım, siyasal otoritenin Tanrı ile kurduğu ilişkinin mahiyetine göre iki ana kategoride analiz edilir:

Doğrudan Teokrasi: İktidarın bizzat Tanrı tarafından kullanıldığı veya hükümdarın "Tanrı-Kral" olarak kabul edildiği modeldir. Eski Mısır'daki Firavunluk sistemi (Firavun'un tanrının yeryüzündeki somut tezahürü olduğu inancı) veya bazı Mezoamerika medeniyetleri bu kategoriye girer. Burada devlet ile din arasında hiçbir ayırım yoktur; hükümdarın emri, aynı zamanda ilahi bir buyruktur.

Dolaylı Teokrasi (İlahi Hak Kuramı): İktidarın Tanrı tarafından seçilmiş özel bir kişiye veya hanedana devredildiği inancıdır. Orta Çağ Avrupası'nda Jacques-Bénigne Bossuet tarafından sistemleştirilen "Kralların İlahi Hakkı" doktrini, hükümdarın sadece Tanrı'ya karşı sorumlu olduğunu ve halkın ona itaat etmesinin dini bir görev olduğunu savunur (Bossuet, 1990).

İslami Düşüncede Devlet ve "Asabiye": İbn-i Haldun Analizi

İslam siyaset düşüncesinde devletin kökeni, hem vahiy ile gelen bir düzen (hilafet) hem de sosyolojik bir zorunluluk olarak ele alınır. Bu alandaki en özgün yaklaşım İbn-i Haldun'a aittir. *Mukaddime* adlı eserinde devletin doğuşunu dinsel bir birleştirici güç ile sosyolojik bir dayanışma duygusunun senteziyle açıklar. Haldun'a göre din, farklı kabileleri tek bir amaç uğruna birleştiren ve devlet kurma sürecini hızlandıran en güçlü "manevi asabiye"dir. "Asabiye" (toplumsal dayanışma ve grup bilinci), devletin kuruluş aşamasındaki itici güçtür. Ancak devlet bir kez kurulduktan sonra, mutlak asabiye zayıflar ve devlet, kendi yaşam döngüsünü (beş aşamalı "tavırlar nazariyesi") takip eden, kurumsal bir yapıya dönüşür (İbn-i Haldun, 2015).

Dinsel kuram sadece tarihsel bir kalıntı değildir; modern siyaset kuramının içinde de yaşamaya devam eder. Carl Schmitt, *Siyasi İlahiyat*'ta modern devlet kuramının temel kavramlarının aslında sekülerleşmiş teolojik

kavramlar olduğunu ileri sürer. Ona göre her şeye gücü yeten Tanrı fikri mutlak egemen kavramına, mucize ise hukuku askıya alan olağanüstü hâl kavramına dönüşmüştür (Schmitt, 2016). Bu çözümleme, devletin meşruiyetinin, kutsalın yerini alan seküler kavramlar (halk egemenliği, ulusal irade) aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini gösterir.

Teokratik kuramın devletin hem doğuşundaki hem sürekliliğindeki temel işlevi, siyasal otoriteye tartışılmaz bir meşruiyet kazandırmasıdır. Bu meşruiyet iki düzeyde işler; itaat, yönetilenler için yalnızca yasal bir zorunluluk değil ruhsal bir kurtuluş ve ahlaki bir görev olarak kodlanır. Devletin varlığı ise kaosa karşı düzeni temsil eder, öyle ki hükümdar yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi (Zillullah) sayıldığında devlete karşı gelmek evrensel düzene karşı gelmekle eşdeğer tutulur. Tam bu noktada dinsel kuram çalışmanın omurgasına bağlanır; Oppenheimer'ın fetihle kurulan devleti, çıplak gücünü ancak kutsal bir kisveye büründüğünde kalıcılaştırabilir. Din, zoru rızaya çeviren ve fatihin tahakkümünü ilahî bir düzenin parçası olarak sunan en derin meşruiyet katmanıdır.

Beş temel kuramı da inceledikten sonra, bu perspektiflerin birbirini mümkünse dışlamadan bütüncül bir devlet anlayışına nasıl katkı sunduğunu sentezlemek mümkündür.

Kuramsal Sentez ve Genel Değerlendirme: Devletin Çok Boyutlu Doğası

Yukarıda incelenen beş temel kuram (Aile, Kuvvet, Sözleşme, Ekonomik ve Dinsel), devletin ortaya çıkışını tek bir nedenselliğe indirgemenin metodolojik olarak imkansızlığını ve devlet olgusunun son derece karmaşık, çok katmanlı bir ontolojik yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Her bir kuram, devletin tarihsel ve yapısal gelişimindeki farklı bir boyutu aydınlatmakta ve birbirini dışlamak yerine, modern devletin hibrit kimliğinin anlaşılması için tamamlayıcı perspektifler sunmaktadır. Bu bölümde, bu perspektiflerin nasıl bir arada okunabileceğini ve modern devletin karmaşık yapısını nasıl oluşturduğunu analitik bir sentez denemesi yapılacaktır.

Kuramların İşlevsel Entegrasyonu ve Katkıları

Beş kuramın her biri, devlet olgusunun farklı bir yönünü vurgular ve birlikte ele alındıklarında bütünsel bir resim oluştururlar:

Aile ve Kan Bağı Kuramı, devletin toplumsal hücredeki duygusal ve

organik köklerini açıklar. Siyasal itaatin ilk prototiplerini (baba otoritesi) ve toplumsal örgütlenmenin doğal genişleme dinamiğini ortaya koyar. Ancak, modern devletin ailevi bağlardan radikal kopuşunu tek başına açıklayamaz.

Kuvvet ve İstila Kuramı, devletin özündeki fiziksel şiddet tekeli, egemenliğin kurucu ve zorlayıcı karakterini bir gerçekçilikle betimler. Fetihten devlete evrilen süreci (Oppenheimer) göstererek, iktidarın dışsal ve asimetrik bir ilişki olarak başladığını gösterir. Fakat, sadece şiddetin kalıcı bir düzen kuramayacağı gerçeği, başka açıklamalara ihtiyaç doğurur.

Toplum Sözleşmesi Kuramı, devleti kaba kuvvetin ürünü olmaktan çıkarıp, onu rasyonel bir rıza ve meşruiyet zeminine oturtur. Bireyi siyasal özne haline getirir ve iktidarın aşağıdan yukarıya inşası fikrini temellendirir. Ne var ki, bu normatif ve idealize edilmiş model, tarihsel gerçeklikle ve sınıfsal eşitsizliklerle örtüşmeyebilir.

Ekonomik (Marksist) Kuram, devletin tarafsız bir hakem olmadığını, aksine maddi üretim ilişkileri ve sınıfsal çatışmalar tarafından şekillendirilen yapısal bir karakteri olduğunu ortaya koyar. Devletin hem doğrudan baskı hem de ideolojik hegemonya aracı olarak işlevini açıklar. Ancak, iktidarın her zaman ekonomik çıkarlara indirgenemeyecek metafizik ve kültürel boyutlarını tam olarak açıklayamayabilir.

Dinsel ve Teokratik Kuram ise, siyasal otoritenin ihtiyaç duyduğu derin metafizik meşruiyeti ve toplumun kolektif bilinçdışıyla kurulan kutsal bağı açıklanmaya odaklanır. Schmitt'in işaret ettiği gibi, bu meşruiyet biçimleri sekülerleşerek modern devlet kavramlarının altında yaşamaya devam eder.

Modern Devlet: Tarihsel Katmanlardan Oluşan Bir Hibrit Yapı

Analiz edilen bu beş kuram, aslında modern devletin içinde iç içe geçmiş farklı tarihsel "katmanların" veya "genetik kodların" teorik karşılıklarıdır. Modern devlet, bu katmanların diyalektik bir sentezidir:

- Aristoteles'in işaret ettiği toplumsal örgütlenme ve kolektif ihtiyaç katmanını taşır.
- Hobbes'un tanımladığı şiddet tekeli ve güvenlik arayışı onun temel varoluş nedenlerinden biridir.
- Locke ve Rousseau'nun vurguladığı bireysel haklar, rıza ve hukuk zırhıyla kaplanmıştır.

- Marx'ın belirttiği ekonomik rasyonalite ve sınıfsal işlev, onun bürokratik ve mali aygıtları aracılığıyla kurumsallaşmıştır.
- Schmitt'in gösterdiği gibi, kadim teolojik otorite biçimleri, "ulusal egemenlik" veya "olağanüstü durum" gibi seküler kavramlara dönüşmüştür.

Sentez Çerçevesi: Diyalektik Bir Bütünlük

Sonuç olarak devlet ne sadece organik ne de sadece yapay durumdur ne salt şiddetin ne de salt rızanın ürünüdür. Devlet, tarihsel koşulların bir ürünü olarak, bu karşıt unsurları kendi bünyesinde barındıran ve dönüştüren diyalektik bir bütünlük olarak ortaya çıkar ve gelişir. Fetihden gelen tahakküm (kuvvet), artı ürün üzerinden kurumsallaşır (ekonomi), hukuk ve kamu hizmeti kisvesine bürünür (sözleşme), kutsal bir meşruiyetle perçinlenir (Din) ve sonunda doğal bir sosyal form olarak sunulur (Aile).

Bu sentezden çıkan temel yargıyı şu şekilde özetlemek mümkündür: Devlet, sadece bir "yönetim aygıtı" değil; aynı zamanda rızayı kurumlarla, şiddeti ise hukukla çevreleyen, insanlık tarihinin ulaştığı en karmaşık ve çelişkili toplumsal örgütlenme biçimidir. Bu teorik zemin, bir sonraki bölümde ele alınacak olan devletin somut maddi temellerini (ekoloji, artı ürün, organizasyon) ve bu temeller üzerinde yükselen Oppenheimer'ın fetih modelini anlamak için zorunlu bir kavramsal harita sunmaktadır.

DEVLETİN MADDİ TEMELLERİ: EKOLOJİ, ARTI ÜRÜN VE ORGANİZASYON

Devletin kökenini ve kurumsal evrimini sadece felsefi kurgular veya toplumsal sözleşme varsayımları üzerinden okumak, sosyal bilimlerin ampirik gereklilikleri açısından eksik bir yaklaşımdır. Devlet, belirli bir tarihsel kesitte, toplumun içinde var olduğu maddi koşullar, ekolojik kısıtlar ve üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak kristalleşmiştir. Antropolojik ve arkeolojik bulgular ışığında devletin ortaya çıkışı; artı ürünün yönetimi, hidrolik zorunluluklar, ideolojik meşruiyet ve sosyal yapıların dönüşümü ile analiz edilmelidir. Bu bölüm, devletin soyut fikirlerden daha çok, somut toprak, tahıl ve su üzerinde nasıl yükseldiğini inceleyecektir.

Devletten Kaçış: Devletsiz Toplum Paradoksu

Devletin maddi temellerini incelerken, bu yapının her toplum için arzulanan veya kaçınılmaz bir hedef olduğu varsayımından kaçınmak gerekir. Antropolog Pierre Clastres (1991), *Devlete Karşı Toplum* adlı çalışmasında, ilkel toplulukların devletin eksikliğinden yakınan "eksik

toplumlar" değil; aksine hiyerarşinin ve devlet benzeri bir otoritenin doğuşunu engellemek için bilinçli sosyal mekanizmalar geliştiren "devlet karşıtı" yapılar olduğunu savunur. Clastres'e göre devletsiz toplumlar, siyasal iktidarın toplumun üzerinde bağımsız bir güç haline gelmesini önleyerek özgürlüklerini korumuşlardır.

Benzer bir perspektifi James C. Scott (2019), "tahıl devletleri" üzerinden geliştirir. Scott, erken devletlerin kurulduğu Mezopotamya gibi bölgelerde insanların, vergi, angarya ve kölelikten kaçmak için devletin sınırlarının dışına, "barbarların" yaşadığı tepe ve ormanlık bölgelere kaçtığını belirtir (Scott, 2009). Scott için devlet, uygarlaşmanın kaçınılmaz bir aşaması değil, insanların mümkün olduğunca uzak durmaya çalıştığı zorlayıcı bir organizasyondur. Bu durum, devletin kökenindeki fetih ve zor faktörünün, bir grup fatihin iradesiyle birlikte, toplumun bu yapıya dahil edilmesine yönelik sürekli bir direnişi kırma çabasıyla da şekillendiğini göstermektedir.

Neolitik Devrim ve Artı Ürün (Surplus) Problemi

İnsanlık tarihinin yaklaşık %99'unu kapsayan Paleolitik ve Mezolitik dönemlerde, göçebe avcı-toplayıcı toplulukların devlet benzeri merkezi aygıtı ihtiyaç duymamasının temel nedeni, depolanabilir ve el konulabilir bir artı ürünün (surplus) yokluğudur. Marshall Sahlins (1974), *Taş Devri Ekonomisi* adlı eserinde bu toplulukları "bolluk toplumları" olarak nitelendirir; öyle ki ihtiyaçlar sınırlı, doğanın sunduğu kaynaklar ise doğrudan tüketime yöneliktir. Birikim yapma olanağının ve ihtiyacının olmadığı bir yapıda, hiyerarşik sınıflaşma zemini de oluşmamıştır.

Ancak Neolitik Devrim ile birlikte tarıma geçiş, toprağa bağımlılığı ve dolayısıyla ürünün depolanmasını zorunlu kılmıştır. Analitik olarak bakıldığında, tahılın evcilleştirilmesi iki temel sorunu da getirmiştir: Bu ürünün dış tehditlere karşı korunması ve toplum içindeki dağıtım mekanizmasının yönetimi. James C. Scott (2019), *Tahıla Karşı* adlı çalışmasında vurguladığı üzere, tahıl "vergilendirilebilir" bir meta olduğu için devletin mali temelini oluşturmuştur. Bu süreçte başlangıçta basit bir "depo bekçiliği" olan görev tanımı, zamanla profesyonel bir bürokrasiye ve sonrasında egemen bir siyasal otoriteye evrilmiştir. Devlet, özünde artı ürünün üzerinde yükselen, bu ürünü denetleyen ve yeniden dağıtan bir aygıt olarak belirmektedir. Ancak, bu aynı artı ürün, dışarıdan gelecek fatihler için bir cazibe merkezi de oluşturmuştur.

Hidrolik Toplamlar ve Ekolojik Sınırlama (Circumscription)

Devletin neden dünya genelinde eş zamanlı değil de Mezopotamya, Nil Vadisi, İndus Vadisi ve Sarı Irmak gibi belirli nehir havzalarında ortaya çıktığı sorusu, Karl Wittfogel'in (1957) "Hidrolik Toplum" teziyle yanıt bulunmaktadır. Bu kurama göre, büyük çaplı sulama kanallarının inşası ve periyodik bakımı, bireysel ya da kabile gücünü aşan devasa bir organizasyonel kapasite gerektirir. Binlerce insanın emeğinin koordine edilmesi, zorunlu olarak merkezi bir planlamayı ve dolayısıyla katı bir bürokratik hiyerarşiyi doğurmuştur.

Bu noktada Michael Mann (2013) ve Robert Carneiro (1970) tarafından geliştirilen "çevresel sınırlama" (circumscription) teorisi analizi tamamlar. Verimli tarım arazilerinin çöller, dağlar veya denizlerle çevrili olduğu nehir vadilerinde, nüfus baskısı arttığında insanların kaçabileceği (sosyal/ekolojik çıkış yapabileceği) bir alan yoktur. Bu "sosyal kafes", bireyleri merkezi otoritenin baskıcı gücüne boyun eğmek zorunda bırakmıştır. Böylece devlet, sadece bir organizasyon değil, aynı zamanda coğrafi zorunluluğun dayattığı bir "emir-komuta zinciri" olarak kurumsallaşmıştır.

Tapınak Ekonomisi: Kutsalın Meşruiyeti ve Yazının İcadı

Maddi temeller, sadece kaba güç veya ekonomik zorunlulukla değil, aynı zamanda bu yapıyı meşrulaştıran ideolojik araçlarla korunur. Sümer kent devletlerinde somutlaştığı düşünülen "Tapınak Ekonomisi" (Ziggurat sistemi), devletin başlangıçta neden büyük ölçüde teokratik bir karakter taşıdığını anlamaya katkı sunar. Bu okumada zigguratlar yalnızca dinsel tapınaklar olarak değil; aynı zamanda tahılın toplandığı, kayıt altına alındığı ve yeniden dağıtıldığı ekonomik ve idari merkezler olarak da yorumlanabilir.

Analitik düzeyde din, devletin ihtiyaç duyduğu rızayı (consent) sağlayan ilk araçtır. Üretici sınıflar, emeklerinin bir kısmını dünyevi bir despota "vergi" olarak vermek yerine, evrensel düzeni sağlayan bir "tanrıya sunu" olarak sunduklarına ikna edilmişlerdir. Bu durum, yönetici sınıfın (ruhban-savaşçı kastı) üretimden muaf kalarak neden ayrıcalıklı bir statü kazandığının temel açıklamasıdır. Öte yandan, bu devasa stokların takibi ihtiyacı, sembolik bir devrim olan yazının icadına yol açmıştır. Yazının, erken aşamalarında öncelikli olarak yazınsal veya kutsal metinler için değil, büyük ölçüde idari ve iktisadi bir gereksinimden, yani muhasebe kayıtlarının, vergi listelerinin ve yasal düzenlemelerin tutulması

ihtiyacından doğan bir kontrol ve yönetim aracı olarak biçimlendiği savunulabilir (Schmandt-Besserat, 1996).

Kabileden Devlete Geçiş: Akrabalık Bağlarının Çözülmesi

Devletin kurumsallaşma sürecindeki en kritik toplumsal dönüşüm, Patricia Crone'un (1986) vurguladığı gibi, akrabalık (kinship) bağlarının yerini "uyruklu" (subjecthood) bağının almasıdır. Kabile tipi örgütlenmelerde sadakat, kan bağına ve kişisel ilişkilere dayanır. Oysa devlet, sadakati soyut bir otoriteye, mekânsal sınırlara ve rasyonel yasalara yönlendirmek zorundadır.

Bu geçiş sancılı bir "çözülme" sürecini içerir. Devlet, kabilenin otonom yapısını ve kendi içindeki dayanışma ağlarını kırarak, bireyi doğrudan merkezi otoriteye bağlı "uyruk" haline getirir. Bu süreçte kabile içi örf ve âdet hukuku, yerini devletin merkezi ve yazılı yasalarına bırakır. Akrabalık bağlarının yarattığı parçalı yapı, devletin sunduğu yeni toplumsal kimlik (vatandaş/tebaa) ve askeri zorlama ile bir arada tutulan merkezi ve otoriter yapıya dönüşür. Bu süreçte devlet, toplumun genetik kodlarını (kan bağı) siyasal kodlarla (yasalarla) değiştiren bir transformatör işlevi görür.

SİYASAL YOL VE FETİH: FRANZ OPPENHEIMER'IN DEVLET KURAMI

Devletin kökenine ilişkin literatür, temelde ikiye ayrılır: devletin toplumun içsel işleyişinden (işbölümü, artı ürün) doğduğunu savunan evrimci/işlevselci yaklaşım ile onu bir grubun diğeri üzerindeki tahakkümüne, yani şiddet ve fethetmeye dayandıran çatışmacı/fetihçi yaklaşım. Franz Oppenheimer (1908/2005), bu ikinci geleneğin en sistematik temsilcisi olarak, devletin doğuşunu "ekonomik araçlar" (üretim ve mübadele) ile "siyasal araçlar" (gasp ve tahakküm) arasındaki radikal ikili ayrım üzerinden açıklar. Ona göre devlet, barışçıl bir toplumsal sözleşmenin ürünü olmaktan daha çok, siyasal araçların ekonomik araçlar üzerindeki zaferinin kurumsallaşmış biçimidir. Bu bölüm, Oppenheimer'ın modelini detaylandıracak ve onun güncel geçerliliğini sorgulayacaktır.

Göçebe-Yerleşik Diyalektiği ve Altı Aşamalı Kurumsallaşma

Oppenheimer'ın modeli, devletin ancak iki farklı toplumsal yapının karşılaşmasıyla mümkün olduğunu varsayar: hareket kabiliyeti yüksek, askeri disipline sahip göçebe çoban toplulukları ile toprağa bağlı, üretim fazlası yaratan yerleşik tarım toplulukları. Bir önceki bölümde tartışılan maddi temeller (artı ürün, çevresel sınırlama), bu modelin arka planını

oluşturur. Tarım toplumları, yağmaya açık birer "ambar" işlevi görürken, göçebeler bu değeri ele geçirmek için doğal birer istilacı konumundadır.

Başlangıçta basit bir yağma ve yıkım olan bu ilişki, fatih grubun sömürüyü kalıcı kılma rasyonalitesiyle evrilir. Oppenheimer bu kurumsallaşma sürecini altı aşamalı bir modelle açıklar (Tablo 3). Süreç, saf şiddetle başlar; fatihın mağlubu öldürmek yerine düzenli haraç almaya karar vermesiyle ekonomik bir rasyonalite kazanır. Köylünün bu durumu kabullenmesi ve fatihın de düzenli koruma sağlamaya başlamasıyla ilişki istikrara kavuşur. Fatih grubun toprağa yerleşmesi ve gruplar arası anlaşmazlıklarda "hakem" rolü üstlenmesi, çıplak tahakkümü "adalet" ve "düzen" söylemi ile meşrulaştırır. Nihayet, nesiller içinde ortak bir kültür ve tebaalık bilincinin oluşmasıyla devlet, kurumsal kimliğine kavuşur.

Tablo 3.

Franz Oppenheimer'in Fetih Kuramı Bağlamında Altı Aşamalı Devlet Oluşumu Modeli.

Aşama	Süreç Adı	Temel Karakteristik
1. Aşama	Sürekli Soygun	Öldürme, yağma ve yakıp yıkma. Henüz bir devletten bahsedilemez.
2. Aşama	Haraç Düzeni	Fatihin kurbanını öldürmeyip sömürmeye karar vermesi. Verginin ilkel hali.
3. Aşama	Artı Ürünün Sabitlenmesi	Köylünün haraç ödemeyi kabullenmesi, fatihin düzenli koruma sağlaması.
4. Aşama	Yerleşikleşme	Göçebe grubun köylülerin yanına yerleşerek toprak üzerinde hakimiyet kurması.
5. Aşama	Hukuk ve Tahkim	Farklı gruplar arasındaki çatışmaları çözmek için fatihin "hakem" olması.
6. Aşama	Devletleşme	Grupların tek bir siyasal birim altında birleşmesi ve tebaalık bilincinin oluşması.

(Kaynak: Oppenheimer (2005, s. 45-60) temel alınarak yazar tarafından tablolştırılmıştır.)

Şiddetin Rasyonalizasyonu ve Meşruiyetin İnşası

Bu modelin özü, şiddetin zamanla rasyonelleştirilerek meşru bir otoriteye dönüştürülmesidir. "Ölü bir köylü haraç ödeyemez" mantığı, kısa vadeli yağmayı uzun vadeli bir vergi gelirine dönüştürür. Fatihin hakemlik rolü, zorbalığı adaletin tecellisi olarak sunar. Son aşamada, fatih artık dışarıdan gelen bir yabancı değil, düzenin ve güvenliğin teminatı olan bir egemen figürdür. Böylece devlet, Oppenheimer'ın siyasal araç kavramının

cisimleştiği bir "yerleşik yağmacı" mantığından doğar ve "koruma karşılığı haraç" ilkesi üzerine inşa edilir. Bu sezgi, Mancur Olson'un (1993) "yerleşik haydut" (stationary bandit) kuramında biçimsel bir ifade bulur; yağmayı tekelleştirip vergiye çeviren haydut, kısa vadeli talanı uzun vadeli bir çıkara dönüştürerek düzen ve kamu malı sağlamaya yönelir. Oppenheimer'ın tarihsel-sosyolojik fetih anlatısı ile Olson'un rasyonel tercih modeli, devletin çekirdeğine aynı mantığı, korumacı bir tahakkümün haraca dönüşmesini yerleştirir.

Bu analiz, devletin kutsal veya organik kökenlerine ilişkin anlatıları seküler ve maddi bir temele oturtur. Oppenheimer'ın siyasal araçlar vurgusu, devletin özünde bir tahakküm ve sömürü mekanizması olduğunu, ancak bu niteliğin zamanla hukuk, kamu hizmeti ve ideolojik rıza ile perdelenerek kalıcılaştığını gösterir.

Çağdaş Yansımalar: Tilly'den Dijital Leviathan'a

Oppenheimer'ın kuramının gücü, yalnızca arkaik devlet oluşumunu açıklamasında değil, modern ve çağdaş iktidar biçimlerini analiz etmedeki süregelen geçerliliğindedir.

Charles Tilly ve Modern Devletin İnşası: Tilly (2001), modern Avrupa devletlerinin oluşumunu, Oppenheimer'ın "koruma karşılığı haraç" çerçevesiyle ilişkilendirir. Ona göre devlet inşası, bir "örgütlü suç mantığı" veya "koruma haracı" (protection racket) işleyişine benzer: Savaş lordları ve prensler, belirli bir bölgede şiddet tekeline kurar, "koruma" vaadiyle vergi (haraç) toplar ve rakiplerini ortadan kaldırarak modern devletin kurumlarını oluştururlar.

Tilly'nin çözümlemesinin asıl katkısı, Weber'in devleti belirli bir toprak parçasında meşru fiziksel şiddet tekeline dayandıran tanımını (Weber, 2017) tarihsel bir zemine oturtmasıdır. Weber bu tekeli devletin ayırt edici niteliği olarak saptar; ancak tekelin nasıl kurulduğu sorusunu büyük ölçüde açık bırakır. Tilly ise tekelin verili bir başlangıç değil, bir bölgedeki rakip şiddet girişimcilerinin tasfiye edilmesiyle, yani bizzat siyasal araçların kullanımıyla elde edilmiş bir sonuç olduğunu gösterir. Böylece Oppenheimer'ın fetih anlatısı ile Weber'in tekel kavramı arasında bir köprü kurulu: meşru şiddet tekeli, çatışmacı bir kuruluş sürecinin sonradan kurumsallaşmış ve hukuk diliyle meşrulaştırılmış görünümünden başka bir şey değildir.

Dijital Çağda "Siyasal Araçlar": Günümüzde bu mantık, fiziksel şiddet tekelinden dijital gözetim ve veri kontrolü tekeline dönüşmüştür. Burada "Dijital Leviathan" olarak adlandırılan yapıda, devletler ve büyük teknoloji şirketleri, gözetim kapitalizminin işleyişine uygun biçimde vatandaşların/ tüketicilerin kişisel verisini (yeni artı ürün) toplayarak, algoritmik denetim ve davranışsal yönlendirme yoluyla yeni "dijital tahakküm" pratiği geliştirmektedir (Zuboff, 2019). Burada "Dijital Leviathan" ifadesi tek başına ulus-devleti imlemez; veri toplama, algoritmik denetim ve davranışsal yönlendirme kapasitelerinin devlet aygıtları ile büyük teknoloji şirketleri arasında bölüşüldüğü, devlet ile platform kapitalizminin kesiştiği melez bir yönetimsellik biçimine işaret eder. Kavram, klasik Leviathan'ın güvenlik karşılığı itaat sözleşmesini; güvenlik ve kişiselleştirilmiş hizmet vaadi karşılığında verinin ve mahremiyetin devredildiği çağdaş bir düzene taşır. Dolayısıyla burada tahakkümün öznesi ne yalnızca devlet ne de yalnızca şirkettir; siyasal araç, ikisinin algoritmik altyapı üzerinde kurduğu ortaklıkta yeniden biçimlenir.

Somut Tezahürler: Sosyal kredi sistemi (Creemers, 2018), seçim manipülasyonunda kullanılan veri skandalları (Cambridge Analytica; Isaak ve Hanna, 2018) veya hedefleyici reklamcılık yoluyla tüketim alışkanlıklarının şekillendirilmesi, "siyasal araçların" dijital çağdaki somut örnekleridir. Burada "koruma", kişiselleştirilmiş hizmetler veya sosyal güvenlik vaadiyle sunulurken, "haraç", kişisel mahremiyet ve özerklikten vazgeçiş olarak ödenmektedir.

Bu örnekler, Oppenheimer'ın siyasal aracının tek bir tarihsel kılığa hapsolmadığını, el konulan kaynağın niteliği değiştikçe biçim değiştirerek sürdüğünü gösterir. Fetih çağında galip, tahıla ve emeğe el koyar; Olson'un (1993) yerleşik haydudunda bu el koyma düzenli ve hesaplı bir vergiye dönüşür; gözetim kapitalizminde ise (Zuboff, 2019) ele geçirilen kaynak, bireyin davranışsal verisi ve dikkatidir. Üç aşamada da el koymayı sürdürülebilir kılan mekanizma değişmez: koruma karşılığı haraç. Tahıl ambarını dış yağmacılara karşı koruyan fatih ile kişisel veriyi güvenlik ve kişiselleştirilmiş hizmet vaadiyle toplayan dijital platform, aynı siyasal aracın farklı tarihsel görünümleridir. Değişen, tahakkümün ham maddesidir; sabit kalan, üretilen değere bir koruma ilişkisi kisvesi altında el konulmasıdır. Bu süreklilik, Oppenheimer'ın ekonomik araç ile siyasal araç ayrımını, dijital kapitalizmin yeni birikim biçimlerini çözümlemek için de işlevsel kılar.

Dolayısıyla Oppenheimer'ın teorisi, iktidarın değişmeyen özünü, bir grubun başkasının kaynağı (ister tahıl ister vergi ister veri) üzerinde sistematik kontrol kurma arzusunu, tarihsel koşullardan bağımsız olarak anlamamıza olanak tanıyan güçlü bir sosyolojik araç olarak önemini korumaktadır.

SENTEZ: ÜRETİM VE ŞİDDETİN DİYALEKTİĞİ OLARAK DEVLET

Devletin doğuşunu tek bir nedene indirgemek, bu karmaşık siyasal aygıtın tarihsel derinliğini ve çok boyutlu doğasını anlamayı güçleştirir. Önceki bölümlerde ayrı ayrı incelenen maddi temellere dayanan "içsel evrim" tezleri (Wittfogel, Carneiro, Scott) ile fethe dayanan "dışsal müdahale" tezi (Oppenheimer), aslında birbirini dışlayan değil, birbirini var eden ve tamamlayan süreçlerdir. Bu sentez bölümü, bu iki ana bakış açısının kesişim noktasında devletin nasıl biçimlendiğini ortaya koyacaktır.

Artı Ürün ve Şiddetin Kesişimi: Sömürülebilir Değerin Yaratılması ve Ele Geçirilmesi

Maddi temelciler, devletin oluşması için öncelikle bir "artı ürün" birikiminin olması gerektiğini savunurlar. Ancak Oppenheimer'ın perspektifi bu noktada kritik bir soru sorar: Bu artı ürün, neden gönüllü bir kamu hizmetine veya eşitlikçi bir dağıtıma değil de bir tahakküm ve sömürü aygıtına dönüşmüştür? Sentezci yaklaşıma göre; ekoloji ve üretim devletin olasılık zeminini hazırlamış, şiddet ve fetih ise bu potansiyeli siyasal bir gerçekliğe dönüştürmüştür.

Başka bir deyişle, yerleşik tarım toplumu, depolanabilir ve transfer edilebilir bir değer (tahıl) üreterek sömürülebilir bir "hedef" yaratmıştır. Savaşçı göçebe gruplar ise bu durağan değeri, fiziksel üstünlükleri sayesinde bir iktidar mekanizmasına bağlamıştır. Birinin yarattığı değer, diğerinin el koyduğu kaynak haline gelmiştir. Bu nedenle devlet, sadece "artı ürünün yönetimi" değil, aynı zamanda "artı ürünün gaspının kurumsallaşmasıdır."

Sosyal Kafes ve Fetih İlişkisi: Kaçışın İmkânsızlığı

Michael Mann'ın "sosyal kafes" tezi ile Oppenheimer'ın fetih teorisi arasındaki bağ oldukça güçlüdür ve sentezi destekler. Bir nehir havzasında verimli topraklara sıkışmış (ekolojik sınırlama) bir tarım toplumunun, dışarıdan gelen organize bir fatih gruba karşı etkili bir şekilde direnmesi veya topraklarını terk edip kaçması zordur. Bu "coğrafi hapis" durumu, fethin kalıcı bir devlete dönüşmesini büyük ölçüde kolaylaştırır.

Eğer coğrafya kaçışa izin verseydi (örneğin uçsuz bucaksız bozkırlar veya dağınık ormanlık alanlar), bir fetih hareketi muhtemelen sadece geçici bir yağma olayı olarak kalacak, fatihler ganimetlerini alıp gidecek, kurumsal ve sürekli bir devlet yapısı ortaya çıkmayacaktı. Dolayısıyla devlet, ekolojik hapis ile organize şiddetin birleştiği kesişim noktasında, bir "kader" olarak doğmuştur.

Meşruiyetin İnşası: Zorun Rızaya Dönüşümü

Sentez sürecindeki en önemli ve incelikli aşama, fethin yarattığı "safı şiddetin", maddi temellerin sunduğu "kamu yararı" ve dinsel/ideolojik araçların sağladığı "kutsallık" ile maskelenmesi ve dönüştürülmesidir. Bu, Max Weber'in işaret ettiği otorite tiplerinin tarihsel evriminin bir provası gibidir (karizmatik → geleneksel → yasal-rasyonel):

1. Fetih, mülkiyete ve emeğin ürününe el koyar (Çıplak Güç / Karizmatik Otorite).
2. Maddi Temeller (Tapınak, Bürokrasi, Sulama Sistemleri), bu el koymayı "vergi", "kamu düzeni" ve "hayatî hizmet" adı altında rasyonelleştirir ve kurumsallaştırır (Geleneksel Otorite).
3. İdeolojik Araçlar, Din, Hukuk ve Platon'un "soylu yalanı", adalet ve koruma vaat ederek, mağlup edilenin rızasını devşirir ve itaati içselleştirir. Fatih, artık bir "yabancı yağmacı" değil, "düzenin ve güvenliğin teminatı" olan bir egemendir (Yasal-Rasyonel Otoritenin temelleri).

Bu süreçte devlet, artık sadece bir grubun diğerini sömürdüğü basit bir yapı değil; aynı zamanda sulama kanallarını yapan (hidrolik işlev), adaleti sağlayan (hakemlik işlevi) ve düşmana karşı koruyan (askeri işlev) "vazgeçilmez" bir mekanizma olarak algılanmaya başlar. Sömürü, kamu hizmeti görüntüsüne bürünür.

Bütünleşik Bir Analitik Çerçeveye Doğru

Sonuç olarak devlet; ne sadece barışçıl bir toplumsal sözleşmenin, ne de sadece vahşi bir yağmanın ürünüdür. Devlet, artı ürünün yarattığı ekonomik olanakla, fethin yarattığı siyasal iradenin, ekolojik sınırlamalar altında birleşmesinden ve sonucunda ideolojik meşruiyet araçlarıyla örtülüp süreklileştirilmesinden doğan diyalektik ve hibrit bir yapıdır.

Modern devletin DNA'sında hem bir "hizmet sağlayıcı" (üretimi organize eden, altyapıyı kuran, hukuku uygulayan) hem de bir "haraç toplayıcı"

(Tilly'nin tabiriyle örgütlü suç benzeri bir baskı ve vergilendirme aygıtı) bir arada yaşamaya devam etmektedir. Bu ikili karakter, onun tarihsel kökenindeki üretim ve şiddet diyalektiğinin bir yansımasıdır.

SONUÇ

Bu çalışma, devletin kökenini doğal bir evrimin ya da gönüllü bir uzlaşının değil, tarihsel bir kırılmanın ürünü olarak ele almış; aile, kuvvet, sözleşme, ekonomi ve din kuramlarını Oppenheimer'ın siyasal araç kavramı karşısında sınamıştır. Bu karşılaştırmadan çıkan temel bulgu, devletin kuruluş anına bir gasp ve tahakküm ilişkisinin yerleştiği; artı ürünün yarattığı sömürülebilir değer, örgütlü şiddetle bir iktidar mekanizmasına bağlandığı ve bu el koymanın zamanla vergi, hukuk ve kamu hizmeti diliyle rasyonelleştirilerek kalıcılaştığıdır. Aile kuramı devletin duygusal köklerini, sözleşme kuramı meşruiyetin normatif kurgusunu, Marksist çözümleme sınıfsal ve maddi temeli, dinsel kuram ise kutsal meşruiyeti aydınlatırsa da bu yaklaşımların hiçbirisi tek başına iktidarın asimetrik ve zorlayıcı çekirdeğini kavramaya yetmemektedir.

Oppenheimer'ın çözümlemesinin açıklayıcı üstünlüğü bu çekirdeği görünür kılmasında yatar. Onun ekonomik araç ile siyasal araç ayrımı, diğer kuramların kısmi katkılarını dışlamak yerine ortak bir omurgada toplar; Engels'in artı ürüne el koyma tezi ile Gumpłowicz'in grup çatışması vurgusu, bu omurgada fethin içsel ve dışsal yüzleri olarak bir araya gelir. Devletin hizmet sağlayıcı işlevleri ise bu çekirdeği ortadan kaldırmaz; aksine, gaspı kamu yararı görüntüsüne büründürerek tahakkümü süreklileştiren bir meşruiyet katmanı olarak işler. Devletin hibrit karakteri, bu üretim ve şiddet diyalektiğinin kalıcı izidir.

Bu çerçevenin gücü, arkaik devlet oluşumunu açıklamakla sınırlı değildir. Çalışmanın çağdaş yansımalar bölümünde gösterildiği gibi, siyasal araç fiziksel fetihten dijital gözetime uzanan bir süreklilik içinde biçim değiştirerek varlığını sürdürmektedir. İktidarın aldığı biçim tarihsel olarak değişse de özünde yatan dinamik, bir grubun başkasının kaynağı üzerinde sistematik denetim kurması ve bunu meşruiyetle örtmesi sabit kalmaktadır. Oppenheimer'ın siyasal araç kavramı, bu sürekliliği görünür kıldığı ölçüde, devletin kökeni kadar dijital geleceği üzerine düşünmek için de güncelliğini korumaktadır.

Bu çözümlemenin doğru değerlendirilebilmesi için sınırlılıklarının da açıkça belirtilmesi gerekir. Oppenheimer'ın fetih modeli, devletin

kuruluşundaki gasp çekirdeğini görünür kılmakta güçlü olsa da bütün devlet oluşumlarını tek başına açıklayan kapsayıcı bir kuram olarak okunmamalıdır. Özellikle birincil (pristine) devletlerin doğuşunda dışsal fetihten çok içsel farklılaşma süreçlerinin belirleyici olabildiği, modelin ise büyük ölçüde ikincil devlet oluşumlarına dayandığı yönünde haklı eleştiriler bulunmaktadır. Bu nedenle siyasal araç kavramı, çalışma boyunca savunulduğu üzere, artı ürün ve ekoloji (maddi temeller), sınıf ilişkileri (Marksist çözümleme), rıza (sözleşmecî gelenek) ve kutsal meşruiyet (dinsel kuram) boyutlarıyla birlikte okunduğunda açıklayıcı gücüne kavuşur; bu boyutlar birbirinden yalıtıldığında ise her biri iktidarın asimetrik ve zorlayıcı çekirdeğini tek başına ıskalar. Gelecek araştırmalar açısından iki hat özellikle verimli görünmektedir: Oppenheimer’ın modelinin arkeolojik ve karşılaştırmalı tarihsel verilerle birincil devletler bağlamında sınanması ve dijital tahakküm çözümlemesinin, burada ana hatlarıyla çizilen “Dijital Leviathan” çerçevesinin ötesinde, platform kapitalizmi ile devlet egemenliği arasındaki kurumsal ortaklıkları odağına alan görgül incelemelerle derinleştirilmesidir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. (2014). *Politika* (M. Tunçay, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Bossuet, J. B. (1990). *Politics drawn from the very words of Holy Scripture*. Cambridge University Press.
- Carneiro, R. L. (1970). A theory of the origin of the state. *Science*, 169(3947), 733–738. <https://doi.org/10.1126/science.169.3947.733>
- Clastres, P. (1991). *Devlete karşı toplum* (M. Sert ve N. Demirtaş, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Creemers, R. (2018). *China’s social credit system: An evolving practice of control*. SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3175792>
- Crone, P. (1986). The tribe and the state. J. A. Hall (Ed.), *States in history* (s. 48–77). Basil Blackwell.
- Engels, F. (2012). *Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni* (K. Somer, Çev.). Sol Yayınları.
- Fried, M. H. (1967). *The evolution of political society: An essay in political anthropology*. Random House.
- Gauchet, M. (2000). *Demokrasi içinde din: Laikliğin gelişimi* (M. E. Özcan, Çev.). Dost Kitabevi.

- Gramsci, A. (2014). *Hapishane defterleri (Seçmeler)* (K. Somer, Çev.). Onur Yayınları.
- Gumpłowicz, L. (1885). *Grundriss der Soziologie*. Manz.
- Hall, J. A., ve Ikenberry, G. J. (2000). *The state*. Open University Press.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan* (S. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Hume, D. (2017). *Siyasi denemeler* (İ. H. Yılmaz, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Isaak, J. ve Hanna, M. J. (2018). User data privacy: Facebook, Cambridge Analytica, and privacy protection. *Computer*, 51(8), 56–59. <https://doi.org/10.1109/MC.2018.3191268>
- İbn-i Haldun. (2015). *Mukaddime* (S. Uludağ, Çev.). Dergâh Yayınları.
- Keim, W. (2022). Franz Oppenheimer (1926), Die soziologische Staatsidee. (Die Eroberung) [The sociological idea of the state (The conquest)]. *Journal of Historical Sociology*, 35(3), 341–348. <https://doi.org/10.1111/johs.12384>
- Lenin, V. I. (2016). *Devlet ve devrim* (M. Erdost, Çev.). Sol Yayınları.
- Locke, J. (2004). *Hükümet üzerine ikinci inceleme* (F. Bakırcı, Çev.). Ebabil Yayınları.
- Maine, H. S. (1861). *Ancient law: Its connection with the early history of society and its relation to modern ideas*. John Murray.
- Mann, M. (2013). *İktidarın tarihi: Başlangıcından MS 1760'a kadar toplumsal iktidarın kaynakları* (E. Saraçoğlu, S. Torlak, O. Sevimli ve E. Kolay, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Marx, K., ve Engels, F. (2014). *Alman ideolojisi* (O. Özgür, Çev.). Can Yayınları.
- Morgan, L. H. (1986). *Eski toplum* (Ü. Oskay, Çev.). Payel Yayınları.
- Olson, M. (1993). Dictatorship, democracy, and development. *American Political Science Review*, 87(3), 567–576. <https://doi.org/10.2307/2938736>
- Olson, M. (2000). *Power and prosperity: Outgrowing communist and capitalist dictatorships*. Basic Books.
- Oppenheimer, F. (2005). *Devlet* (A. Şenel ve Y. Sabuncu, Çev.). Phoenix Yayınevi.

- Platon. (2018). *Devlet* (S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Poggi, G. (2014). *Modern devletin gelişimi: Sosyolojik bir yaklaşım* (Ş. Kut ve B. Toprak, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Poulantzas, N. (2006). *Devlet, iktidar, sosyalizm* (T. Ilgaz, Çev.). Epos Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2006). *Toplum sözleşmesi* (V. Günyol, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sahlins, M. (1974). *Stone age economics*. Tavistock Publications.
- Schmandt-Besserat, D. (1996). *How writing came about*. University of Texas Press.
- Schmitt, C. (2016). *Siyasi ilahiyat: Egemenlik kuramı üzerine dört bölüm* (E. Zeybekoğlu, Çev.). Dost Kitabevi.
- Service, E. R. (1962). *Primitive social organization: An evolutionary perspective*. Random House.
- Scott, J. C. (2009). *The art of not being governed: An anarchist history of upland Southeast Asia*. Yale University Press.
- Scott, J. C. (2017). *Against the grain: A deep history of the earliest states*. Yale University Press.
- Scott, J. C. (2019). Tahıla karşı: İlk devletlerin derin tarihi (A. N. Babaoğlu, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Şenel, A. (1982). *Siyasal düşünceler tarihi: Tarihöncesinde, ilkçağda, ortaçağda ve yeniçağda toplum ve siyasal düşünüş*. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Tilly, C. (2001). *Zor, sermaye ve Avrupa devletlerinin oluşumu: MS 990–1992* (K. Emiroğlu, Çev.). İmge Kitabevi.
- Weber, M. (2017). *Meslek olarak siyaset* (L. Özşar, Çev.). Biblos Kitabevi.
- Wittfogel, K. A. (1957). *Oriental despotism: A comparative study of total power*. Yale University Press.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.